

UOT 327

XXI ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ SURİYA-İSRAİL MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ ABŞ ADMINİSTRASIYASININ ROLU VƏ MÖVQEYİ

Məleykə ADIGÖZƏLOVA*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 20 sentyabr 2019; çapa qəbul edilmişdir: 24 oktyabr 2019; online-da çap edilmişdir: 20 dekabr 2019

Received: 20th September 2019; accepted: 24th October 2019; published online: 20th December 2019

Açar sözlər: İsrailin qonşuları, 4 iyun sərəhədi, su problemi, Hafiz Əsəd, Colan təpələri

Giriş

XXI əsrin ilk onilliyi dünya tarixində yeni bir siyasi mərhələnin başlanğıcı oldu. Belə ki, keçən əsrin son onilliyində ikiqütblü dünyanın yavaş-yavaş birqütblü dünyaya çevrilməsi planetimizin siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni həyatına özünün müsbət və mənfi tövhələrini verdi. Yeni dünya düzenində ABŞ-ın hegemonluğu ələ alması onun xarici siyasət kursunda müəyyən dəyişikliklər etməsinə səbəb oldu. Çoxtərəfli, demək olar ki, dünyanın bütün regionları ilə birbaşa və ya dolayısı ilə siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrə malik olan supergüc dövlətin əsas maraq dairəsi Yaxın Şərq regionunda cəmləşməsinin səbəblərindən ən ümdəsi təbii ki, regionun zəngin enerji qaynaqlarına malik olması idi. Yaxın Şərqin həm siyasi həmdə hərbi baxımdan öndə olan dövlətlərindən biri olan İsrail respublikası ABŞ-n regionla bağlı gələcək planlarını həyata keçirməkdən ötrü əsas müttəfiqi olaraq qalmaqda idi. Ərəb qonşuları ilə ərazi problemləri yaşayan rəsmi Tel-Əvivin Dəməşqlə də həll edə bilmədikləri ərazi problemləri mövcud idi.

1. İki dövlət arasında münasibətləri gərginləşdirən səbəblər

Yaxın Şərq regionunun aparıcı dövlətlərindən olan İsrail və Suriya Ərəb Respublikası keçən əsrin son onilliyində ikitərəfli sülh danışıqları aparmaq məqsədilə danışıqlar masasına əyləşmək yolunda mühüm addımlar atdılar.

ABŞ və Sovet İttifaqının birgə rəhbərliyi ilə 1991-ci ilin oktyabrında Madriddə Yaxın Şərq Sülh Konfransı çağırılması ilə iki dövlət arasında sülh danışıqlarının başlanması üçün zəmin yaratmış oldu. Gələcək prinsiplər və hədəflərin müəyyən olunduğu bu konfransdan sonra Suriya və İsrail nümayəndələri 3 noyabr 1991-ci ildə ABŞ-ın rəhbərliyi və vasitəçiliyi ilə Vaşinqtonda ikitərəfli danışıqlar masasına əyləşdilər. Bəzi fasilələrə baxmayaraq, bu proses 2000-ci ilin martına qədər davam etdi [10, s. 18]. Başqa sözlə, 2003-cü ilə qədər ABŞ-Suriya münasibətlərindəki əsas problemlərin mənbəyi bu və ya digər dərəcədə Suriya-İsrail münaqişəsi və Suriyanın Livandakı daxili siyasi vəziyyətə müdaxilə etməsindən qaynaqlanırdı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, İsrailin strateji ortağı olan ABŞ, Suriya ilə uzun müddətli münaqişələrində bu ölkənin maraqlarını daim müdafiə etmişdi [22, s. 179].

Suriya-İsrail münasibətlərində ABŞ-ın vasitəçilik roluna həsr olunmuş tədqiqat əsərlərinin bir çoxunda Suriya-İsrail danışıqlarının uğursuzluqla nəticələnməsi ABŞ-ın vasitəçilik rolunun təsirsiz olması ilə izah edilir. Belə olduqda aşağıdakı suallar ortaya çıxır: 1) ABŞ-ın vasitəçilik etdiyinə baxmayaraq, niyə Suriya və İsrail sülh sazişi imza-

* doktorant, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
e-mail: a.meleyke09@gmail.com

laya bilmədilər? Bunun arxasında hansı səbəblər dayanır? 2) Həll edilməyən bir sıra məsələlərə baxmayaraq, Suriya-Türkiyə əlaqələri yaxşı qonşuluq münasibətlərinə çevrilməyi halda, ABŞ-ın vasitəçiliyi ilə aparılan Suriya-İsrail sülh danışıqları niyə müsbət nəticə vermədi.

Məsələni daha ətraflı analiz etmək üçün iki dövlət arasında yaranan gərginliyin tarixinə qısa nəzər yetirmək lazımdır.

Belə ki, müasir dövrdə İsrail və Suriya arasında münasibətlərin gərginləşmə nöqtələrindən biri Suriyanın 4 iyun 1967-ci il sərhədi məsələsi ilə bağlı dəyişməz münasibətidir.

“4 iyun sərhədi”, Suriyanın 1967-ci il müharibəsində Colan yüksəkliklərini itirməsindən əvvəl malik olduğu sərhəddir. Bu bölgü 1923-cü il beynəlxalq sərhədi ilə 1949-cu il atəşkəs sazişinin mərkəzində olan bir sərhəddir. 1949-cu il atəşkəs müqaviləsində göstərilən silahsız ərazilər əslində tərəflər arasında bölünmüşdü [17]. Bu məsələnin həll olunmasında ABŞ administrasiyasının İsrail dövlətinə münasibətdə himayəçi siyasət nümayiş etdirməsi bir çox dünya dövlətləri tərəfindən tənqid edildi. Ancaq prosesin əvvəlində Suriya belə vasitəçi olaraq ABŞ-a başqa bir dövləti alternativ görə bilməmişdi. Lakin hadisələrin sonrakı inkişafında rəsmi Dəməşq ABŞ-ı qərəzli və hətta İsrailə tərəfdar mövqeyinə görə ittiham etməyə başladı.

İki dövlət arasında ərazi məsələsinin həll olunmaması həm qarşılıqlı tərəflərin həm də böyük dövlətlərin problemin həllində məqsədyönlü fəaliyyət göstərməmələrinin nəticəsi idi. Bəzi tədqiqatçılar hətta daha irəli gedərək, bu dövrdə artıq Suriya ilə İsrail arasında danışıqlar prosesinin getmədiyini və yalnız ara-sıra görüşlərin keçirildiyini iddia etməkdədirlər. İsrail tərəfi danışıqları “qarın doyurmayan saqqız metaforasına” bənzədirdilər. Digər tərəfdən, suriyalılar isə danışıqların “boşluq” nöqtəsində sona yetdiyini qənaətdə idilər.

Prosesin müvəffəqiyyətinə və ya uğursuzluğuna daha obyektiv yanaşsaq görərik ki, hər hansı bir müqavilənin imzalanmamasına baxmayaraq, sənədlər üzərində bütün ikitərəfli danışıqlar ərzində işlənmiş və bəzi məsələlərdə ortaq nəticələrə gəlinmişdi. Buna misal olaraq, 1993-cü ildə danışıqlar prosesində qarşı tərəflərə ABŞ-ın təklif etdiyi Prinsiplər Bəyannaməsi layihəsi təqdim edilməsini göstərmək olar. İsrailin baş naziri İ.Rabinin ABŞ-ın vasitəçiliyi ilə qəbul etdiyi öhdəlik ilə İsrail 4 iyun sərhədinə çəkilməyə razılıq verirdi [6]. Bu öhdəlik İ.Rabin tərəfindən 1993-cü ilin avqust ayında qəbul edilmiş, bundan sonra sərhəd məsələsi 1994-cü ilin iyul ayına qədər ətraflı müzakirə edilmişdir [1, s. 84-85]. İsrail-Ərəb ölkələri münasibətlərinin öyrənilməsində çox sayda araşdırmalar aparan S.Pressmana görə, bu vədi İ.Rabin Suriyaya deyil, ABŞ-a verdi. Başqa sözlə, ABŞ bu öhdəliyi Suriya İsrailin şərtlərini qəbul edəncə qədər cibində saxlayacaqdı [5, s. 359].

Bundan sonrakı mərhələdə 1994-cü ilin noyabrından 1995-ci ilin iyun ayına qədər təhlükəsizlik tədbirlərinin prinsipləri və məqsədləri mövzusunda hər iki tərəfin Baş qərargah rəislərinin iştirakı ilə danışıqlar mətni hazırlandı. Müəyyən mənada problemin həll olunmasında bu qaralama mətnləri prosedura baxımından uğur kimi qəbul etmək olardı [2, s. 158]. Nəticədə razılaşma imzalana bilməsə də, gələcək danışıqlar üçün vacib bir zəmin olduğunu söyləmək olar. Halbuki, mövcud zəmini tərəflərin nə dərəcədə qəbul edəcəyi müəmmalı sayılırdı. Əslində 1996-cı ildə hakimiyyətə gələn Binyamin Netanyahu hökuməti, bu vaxta qədər aparılan danışıqları o cümlədən yuxarıda göstərilən layihə mətnlərini qəbul etmədiyini və hətta danışıqların əvvəldən başlamalı olduğunu bəyan etdi [8].

Belə ki, 1967-ci il müharibəsindən sonra BMT TŞ-nin qəbul etdiyi 242 sayılı qətnamə bu məsələnin həlli üçün hər iki tərəfin qəbul etdiyi ortaq bir zəmin olmalı idi. Ancaq tərəflərin bu qərarı fərqli şəkildə şərh etməsi bu ortaq zəmin üçün təhlükə yaratdı

[11].

İki dövlət arasında digər bir mübahisəli məsələ şirin su problemi olmuşdur. Belə ki, 1967-ci il müharibəsində İsrailin Colanı işğal etməsi ilə su məsələsi müəyyən mənada dəyişdi. Colanın işğalı ilə su məsələsinə aid olan İordan çayı və Təbəriyyə gölündə İsrail hakimiyyəti Suriyaya nisbətən xeyli artdı. Buna görə də Suriyanın 4 iyun sərhədində israr etməsi, Təbəriyyə gölü və İordan çayına olan hüquqlarını tamamilə geri almaqla bağlıdır. Nəzərə alsaq ki, bu su hövzələri İsrail əhalisinin yeganə şirin su mənbəyidir problemin həllində rəsmi Tel-Əvivin nə qədər qətiyyətli mövqe sərgiləməsi başa düşünüləndir.

Bəzi müəlliflər şirin su məsələsinin Suriya ilə İsrail arasındakı barışa maneə törədən əsas faktor kimi qiymətləndirirlər. [10, s. 605]. Ancaq su məsələsinin özü Suriya-İsrail ikitərəfli danışıqlarının mövzusu deyildi, sadəcə sərhəd məsələsi çərçivəsində diqqəti cəlb etmişdi. Çünki su problemi regional problem olaraq, Yaxın Şərq sülh prosesinin çoxtərəfli danışıqlarında müzakirə edilmişdir. Ancaq Suriya çoxtərəfli danışıqlarda iştirak etməkdən imtina etdiyi üçün bu məsələ Suriya-İsrail ikitərəfli danışıqlarında müzakirə mövzusu olmamışdır.

Ərazi (sərhəd) məsələsi ilə çulğalaşan və ikitərəfli danışıqlarda da müzakirə obyektinə olan digər bir məsələ təhlükəsizlik və qarşılıqlı münasibətlərin normallaşdırılması məsələləridir. İsrailin Colandan geri çəkilməyi təqdirdə görülməli təhlükəsizlik tədbirləri ikitərəfli danışıqlarda müzakirə edilmiş, bölgənin demilitarizasiyası və Colanda əsgəri hərəkətliliyi izləyəcək bir bazanın yaradılması mübahisə mövzusu olmuşdur. İsrail Suriyanın bərabər həcmdə olacaq silahsız bölgə tələbini rədd edərək, tərəflərin ərazisinin ölçüsünə mütənasib silahsız zonalar təklif etdi. Digər tərəfdən, Colan təpələrində yaradılacaq müşahidə bazası, suveren hüquqlarına xələl gətirə biləcəyindən əndişələnən Suriya tərəfindən ehtiyatla qarşılanmışdır. Münasibətlərin normallaşması ilə bağlı İsrail daha az vaxt, Suriya isə daha uzun müddət istəmişdi [10, s. 606].

2. Suriya-İsrail münasibətlərinin tənzimlənməsində U.Klinton administrasiyasının fəaliyyəti

Soyuq müharibənin sona çatması Suriya-İsrail probleminin həll olunmasında yeni bir mərhələ açmış oldu. Belə ki, Sovet İttifaqının süqutu ilə Suriya ən vacib müttəfiqini itirmiş oldu. Baxmayaraq ki, SSRİ-nin sonuncu rəhbəri M.S.Qorbaçov öz çıxışlarında İsrail və ərəb ölkələri arasında sülhün yaradılmasının tərəfdarı kimi çıxış edirdi, lakin Moskva və Dəməşq arasında daha sıx əməkdaşlığın olması danılmaz bir fakt idi.

ABŞ soyuq müharibədən sonrakı müddətdə yeganə üçüncü tərəf rolunu öz üzərinə götürdü. Dövrün super gücü, sahib olduğu güc və problemin həlli ilə əlaqədar maraqları olduğu üçün bu prosesdə dominant rol oynayırdı. ABŞ-ın iki tərəf arasında əsas maraqlarını aşağıdakı kimi sadalamaq olar:

- ABŞ-Suriya ilə yaxınlaşmasını saxlayaraq, Suriyanı İranın təsirindən çıxarmaq [9, s. 50];
- ABŞ-ın bölgədəki mövqeyini möhkəmləndirmək və bölgədəki radikal dövlətlərin – İran və İraqın təsirini və mövqeyini zəiflətmək. Ən yaxın müttəfiqi olan Sovet İttifaqının dəstəyini itirən Suriya üçün ABŞ-dan başqa İsrailə barışığı mümkün edə biləcək, lazım olduqda zəmanət verə biləcək və İsraili güzəştə məcbur edə biləcək başqa bir vasitəçi yox idi [10, s. 57].

İsrail üçün isə, bir tərəfdən, Suriyanın istəklərinə qarşı ABŞ-ın varlığı bir bufer rolunu oynarkən, digər tərəfdən, razılaşma olardısı, xüsusilə, təhlükəsizlik tədbirləri baxımından ABŞ İsrailə qarant olaraq təminat verə bilərdi. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, bu prosesdə iştirak etməklə ABŞ hər nə qədər mənfəət güdsə də, heç bir yeni prinsip ortaya qoymadı. ABŞ BMT TŞ-nin 242 və 338 sayılı qərarlarını əsas götürərək,

hərtərəfli sülh, sülh üçün torpaq, İsrailin təhlükəsizliyi, İsrailin ərəblər tərəfindən tanınması və fələstinlilərə siyasi hüquqların verilməsi kimi prinsiplərə əsaslanaraq köhnə mövqeyində qalırdı.

Əslində Birləşmiş Ştatlar əlbəttə ki, Suriya-İsrail həll prosesində bir-birini tamamlaya biləcək bu rolları yaxşı yönəldə bilmədi.

17 may 1999-cu ildə İsraildə keçirilən parlament və baş nazir seçkiləri tərəflər arasında "bir fürsət pəncərəsi"ni açdı. Bütün tərəflər – İsraildə E.Barakın yeni hökuməti, Suriya hakimiyyəti və Fələstin rəhbərliyi son illərdə mövcud olan sülh danışıqlarının blokadasını aradan qaldırmaq və sona çatdırmaqda açıq-aydın bir maraq göstərirdilər. Belə ki, 24 iyun 1999-cu ildə İsrailin Beyrutun ətrafındakı infrastruktur obyektlərinə raket zərbəsi endirməsini şərh edən rəsmi Suriya mediası, bu hərəkət üçün bütün məsuliyyəti "onu əvəz edəcək E.Barak hökuməti ilə yeni sülh danışıqlarının inkişafını ləngitməyə çalışan" Netanyahuun üzərinə qoydu. İsrail ilə barışıqda sərt mövqeyi ilə tanınan Suriya Prezidenti H.Əsəd açıq şəkildə söylədi ki, "E.Barak elə bir şəxsdir ki, onunla iş qurmaq olar"

1999-cu ilin sentyabr ayında Şarm əl-Şeyxdə (Şarm əl-Şeyx Memorandumu) və Osloda Yaxın Şərq üzrə beynəlxalq konfransda (1-2 Noyabr 1999) İsrail-Fələstin sazişlərinin imzalanması ABŞ-ın fəal rolu ilə bir sıra çəxtərəfli və ikitərəfli ərəb-İsrail görüşlərinə təkan verdi.

2000-ci ilin əvvəlində ABŞ prezidentinin vasitəçiliyi ilə Vaşinqton yaxınlığındakı Qərbi Virciniya ştatında İsrail-Suriya sülh danışıqlarının yeni bir mərhələsi başladı. Danışıqlar 10 günlük müddətə tərtib edildi, İsrail nümayəndə heyətinə ölkənin baş naziri E.Barak, Suriya nümayəndə heyətinə xarici işlər naziri Faruk Sharaa rəhbərlik edirdi.

Hər iki tərəfdə narazılıqların olmasına baxmayaraq, həm Tel-Əviv, həm Dəməşq, həm də B.Klinton administrasiyası danışıqlar masasında oturmağa hazır idilər.

Öz növbəsində, Bill Klinton, ölkə prezidenti kimi özündən sonra yaxşı bir xatirə buraxmağa çalışaraq, Ağ Evdən ayrılana qədər Suriya ilə İsrail arasındakı razılaşmanı bitirməyə can atırdı. Yaxın Şərqdə müvəffəqiyyətlə başa çatan sülh prosesi də Demokratik prezidentlik kompaniyasına faydalı təsir göstərə bilər və onların namizədi Albert Qorun müvəffəqiyyət qazanmasına töhfə verə bilərdi.

Ancaq sonrakı dövrdə tərəflər arasında kompromis əldə edildi: hər iki məsələnin eyni zamanda texniki mütəxəssislərin komissiyaları tərəfindən baxılması qərara alındı. Prezident B.Klinton eyni zamanda İsrailin baş nazirinin və Suriyanın xarici işlər nazirinin bir masa arxasında bir saat ərzində əyləşmələrinə nail oldu. İki mütəxəssis komitəsi işə başladı. Biri israillilərin Colan yüksəkliklərindən ayrılmasından sonra sərhədin haradan keçəcəyini, digəri isə şirin su qaynaqlarından birgə istifadənin necə təmin olunacağını müəyyənləşdirməli idi.

Beləliklə, 1991-2000-ci illər arasında fasilələrə baxmayaraq, davam etdirilən Suriya-İsrail sülh danışıqları, 2000-ci ilin martında Cenevrədə keçirilən zirvə sammiti ilə nəticəsiz sona çatdı. Ağır xəstəliyinə baxmayaraq, H. Əsəd özü də böyük bir heyətlə zirvəyə qatılmışdı. Bu durum, H.Əsədin İsrailə barışıq sazişi imzalamaq niyyətində olduğunu göstərirdi [5, s. 376]. İsrail tərəfi H.Əsədlə zirvə görüşünün nəticəsiz qaldığını söyləmişdir. Suriya tərəfi H.Əsədin görüşü tərk etməmişdən əvvəl B.Klintonla telefonla zəng edərək, fikrini dəyişdirən E.Barakı ittiham etdiyini bildirir və yalnız Klintonun cavabından sonra H.Əsəd zirvəni tərk etmək istəmişdi. Göründüyü kimi, dövrün fəvqəldövləti vasitəçi olsa belə, problemi həll etmək mümkün olmamışdır. Bu problem ilə bağlı Suriya bir çox çətin durumla üzləşsə də, status-kvodan çox məmnun olan İsrailin sülh bağlaması mümkün olmamışdır.

3. C.Buşun prezidentliyi dönməində aparılan danışıqlar və əldə olunan nəticələr

Suriyada Bəşər Əsəd hakimiyyətə gəlməsi ilə ABŞ Dövlət Departamentində Suriya-İsrail sülh dialoqunun bərpasının asanlaşmasına ümid yarandı. Bəşər Əsəd özünün İnaucurasiya nitqində İsrailə sülhün SƏR üçün strateji bir seçim olduğunu söylədi. O, həmçinin, sülhün vacib şərti kimi 4 iyun 1967-ci il sərhədləri içərisində İsrailin işğal olunmuş ərazilərdən tamamilə çıxarılması məsələsində atasının mövqeyindən geri çəkilməyəcəyini vurğuladı. B.Əsəd həmçinin Colan təpələri üzərində İsrailə hər hansı bir ərazi güzəştinin olmadığını da qeyd etdi [20].

Fələstin “intifadası”nın başlaması ilə Suriyanın mövqeyi sərtləşdi. Fələstinlilərə dəstəyinin gündən-günə artıran Suriyanın İsrail ilə dialoqu bərpa etməsi artıq qeyri-real görünürdü. Ancaq B.Əsəd öz çıxışlarında “qapını çırpmağa” tələsmədi və gələcəkdə lazımı şərtlər təmin edildikdə belə bir dialoqa başlamaq imkanını inkar etmədi. Bu mövqə Suriya liderinin belə bir qorxusu ilə izah edilirdi ki, Yaxın Şərq münaqişəsinin digər iştirakçıları Dəməşqin arxasından İsrail ilə ayrı-ayrı danışıqlara girə bilərdilər.

B.Əsəd ABŞ-ın Suriya siyasi elitası ilə ABŞ administrasiyası arasında 2000-ci ilin martında B.Klintonun H.Əsəd ilə Cenevrədə zirvə görüşündəki sərt mövqeyi nəticəsində ortaya çıxan dərin məyusluğu aradan qaldırmağa çalışırdı.

Eyni faktları və narahatlıqları 2004-cü ilin sentyabrından 2006-cı ilin iyulnadək keçirilən Suriya-İsrail gizli danışıqlarında da görürük. Bu danışıqlar 2004-cü ilin yanvarında Ankaraya rəsmi ziyarət edən Bəşər Əsəd, baş nazir R.Tayyib Ərdoğan Suriya-İsrail arasında Türkiyənin vasitəçi olub-ola bilməyəcəyini soruşmasıyla başlamışdı. İsraildəki Türkiyə səfiri tərəfindən İsrailin sabiq xarici işlər katibi Alon Liel “Suriya İsrail ilə barışmaq istəyir” məlumatı İsrail səlahiyyətliləri tərəfindən rədd edildi. Mənfi cavabın səbəbi kimi ABŞ-ın Suriya haqqında olan mənfi fikirləri ortaya qoyuldu. Türkiyə tərəfi 2004-cü ilin sentyabrında bu təşəbbüsə son verərək, İsraildən heç bir məmuru prosesə cəlb edə bilmədiklərini söylədi. Gizli danışıqlar Alon Liel və əslən Suriyadan olan amerikalı iş adamı İbrahim Süleymanla başladı. Tərəflər 2-3 ay fasilə ilə 8 dəfə bir araya gəldilər. Prosesdən xəbərdar olan rəsmilər gizli danışıqlarda müəyyən edilmiş plan və proqramları rəsmi şəkildə müzakirə etməkdə tərəddüd etdilər. İbrahim Süleymanın sözlərinə görə, buna ən ciddi əngəl ABŞ oldu. ABŞ-a görə, İsrailin Suriya ilə barışmasının vaxtı deyildi. Süleymanın başqa bir fikri, yuxarıda izah edilən səbəbləri təsdiqləyən bir sübut idi: “həm Suriya, həm İsrail və həm də ABŞ-da səlahiyyətli qərar qəbul edənlərin olmasına və onları dəstəkləyəcək bir ictimai rəyin olmasına əsl ehtiyac vardı” [13].

2005-2008-ci illərdə Suriya-İsrail arasında İsviçrənin vasitəçiliyi ilə başlayan və Türkiyənin vasitəsilə davam etdirilən sülh görüşmələri ilə birlikdə, Vaşinqton - Şam əlaqələrində qismən bir yumşalma müşahidə edilməkdə idi. Ancaq İraqdakı müqavimət qruplarına Dəməşqin dəstək verməsi iddiaları və 2008-ci ilin son günlərində İsrailin Qəzzada başladığı “Tökmə Qurğuşun Əməliyyatı” iki ölkə arasında mümkün bir yaxınlaşmanın qarşısını aldı.

Həmin illərdə Suriyanın kütləvi qırğın silahlarına sahib olması iddiası da mübahisəli məsələ kimi ortaya çıxdı. Belə ki, 2007-ci il sentyabrın 6-da Deyrizor vilayəti yaxınlığındakı nüvə reaktoru olduğu iddia edilən əl-Kibar obyektini İsrail tərəfindən Türkiyənin hava sahəsindən istifadə edilərək dağıdıldı. MKİ tərəfindən Konqres üzvləri üçün hazırlanan videoya görə, 2007-ci ilin avqust ayında əl-Kibar obyektində atom bombası hazırlamaq üçün Plutonium istehsalı həyata keçiriləcəkdi. [21] MKİ səlahiyyətliləri, Şimali Koreyanın texniki yardımı ilə qurulduğunu söylədikləri reaktorun nüvə silahı istehsal etmək gücünün az olduğunu bildirmişdilər [19]. Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyinin (BAEA) prezidenti Məhəmməd əl-Baradey, əl-Kibar bölgəsində aparılan araşdırmalarda uranın izlərinin tapıldığını bildirdi. Suriya hökuməti isə bu izlərin İsrailin zavodu vurmaq üçün istifadə etdiyi uran örtüklü bombalardan bulaşmış ola biləcəyini bildir-

di. MAQATE-nin digər rəsmiləri də vurulan obyektin nüvə reaktoru olduğuna dair hələ də sualların olduğunu bildirmişlər. İsrail hakimiyyət orqanlarının məlumat verməkdən qaçdığı bu məsələ, əsasən Qərb xəbərlərinə əsaslanan mediada araşdırılmışdı.

2009-cu ildə Barak Obama ABŞ-da hakimiyyətə gəlməsilə Yaxın Şərq regionunda növbəti sülh prosesi başladı. Vaşinqtonun yeni hökuməti keçmişdə Dəməşqin xarici siyasətini dəyişdirməsi üçün edilən təzyiqin Livan böhranının aradan qaldırılmasından başqa bir nəticə vermədiyini yaxşı bildirdi.

B.Obama administrasiyası Suriyanın Amerika üçün bir təhdid olduğunu iddia edən İsrail yönümlü siyasətçilərin təzyiqlərinə baxmayaraq, İsrail-Suriya sülh prosesinə diqqət ayırdı. Ağ Evdə Yaxın Şərqin xüsusi nümayəndəsi təyin edilən Corc Mitçell bölgəyə intensiv diplomatik səfərlər etdi. B.Obama administrasiyası hesab edirdi ki, İsrail-Fələstin münaqişəsinin həlli prosesi Suriyanın öz xarici siyasətini ABŞ-ın maraqlarına uyğun dəyişdirməsi ilə mümkündür.

Prezident B. Obamanın 19 may 2011-ci ildə ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətinə dair proqram nitqi Amerika və İsrail liderlərinin mövqelərindəki ziddiyyətləri də ortaya qoydu. Təl-Əviv ABŞ prezidentinin İsrailin 1967-ci il sərhədlərinə geri çəkilməsini, Colan təpələrində qəsəbə tikintisinin dayandırılmasını, yaşayış məntəqələrinin nümayəndələrinin fəaliyyətlərinin legitimləşdirilməsini və Qüdsün hər iki dövlətin paytaxtı elan edilməsini nəzərdə tutan tənzimlənmə planını qəbul etməyə hazır deyildi [14].

ABŞ-ın bölgədəki siyasətinə təsir edən əhəmiyyətli amil, 2011-ci ildə “Ərəb Baharı” çərçivəsində ortaya çıxan Suriya böhranı oldu. Qeyd etmək lazımdır ki, daxili amillər nəticəsində hakim rejimlərin dəyişdiyi Tunis və Misirdən fərqli olaraq, Liviyada olduğu kimi, Suriyada da böhran xarici amillərin – kənar müxalifət qüvvələrinin dəstəyi ilə yaranmışdır [14]. ABŞ da daxil olmaqla Qərb ölkələri Suriya üsyançılarına yardımlarını demokratiya və bərabərliyi dəstəklədikləri ilə əlaqələndirirdilər. Bundan əlavə, Vaşinqtonun ərəb ölkələri arasında ən yaxın müttəfiqləri, xüsusilə Fars körfəzinin monarxiaları Əsəd əleyhinə sərt mövqe tuturdular. Suriya müharibəsinin bir neçə ili ərzində Vaşinqton yalnız mülayim, müxalifətə dəstək verməklə münaqişəyə qarışmamağa çalışdı [16].

ABŞ və onun Yaxın Şərqdəki tərəfdaşları əvvəlcədən Suriya prezidenti və onun ətrafının istefa verməsini təkid etdilər. Çünki onları böhranın başlıca səbəbkarı kimi qəbul edirdilər [15].

2011-ci ildən bəri İsrail Suriyadakı vətəndaş müharibəsi ilə əlaqədar rəsmi olaraq neytral mövqe tutmuşdur. Ərəblərin öz aralarında müharibə etməsi əslində Təl-Əvivə sərf edir. Belə ki, artıq İsrail və Fələstin-İsrail qarşdurması müvəqqəti də olsa, arxa plana keçmişdir [23]. Suriyadakı qeyri-sabitlik, mübahisəli ərazi ilə bağlı Suriya-İsrail danışıqlarına qayıtmamağa da imkan verir.

Nəticə

Beləliklə, Suriya-İsrail münasibətlərinin Yaxın Şərqdəki ABŞ siyasətinin formalaşdırıcı əsas amil olması beynəlxalq aləmdə qəbul olunmuş faktır. ABŞ-İsrail münasibətləri hərbi-texniki, iqtisadi və enerji sahəsində, eləcə də beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə ABŞ-ın xarici siyasətinin həyata keçirilməsinə mane olmur və əksər hallarda ABŞ-ın bölgə ölkələri ilə əməkdaşlığının yeni formalarının qurulmasına öz töhfəsini verir. Suriya böhranında belə, mövqelərin fərqliliyinə baxmayaraq, İsrail və ABŞ-ın maraqları birbaşa qarşdurma yaratmır. Bu iki dövlət arasında baş verən qarşdurmanın əsas sahələri Fələstin-İsrail konfliktinin nizamlanması və İranın nüvə proqramı problemi olaraq qalır. Lakin ABŞ-ın B.Obamanın prezidentliyi dövründəki Yaxın Şərq siyasətində prioritet olaraq müəyyənləşdirilən bu məsələlər idi. Xarakterik xüsusiyyətlərə malik ABŞ-İsrail münasibətlərinin bölgədə davam etməsi həm regional problemlərdən, həm

də təhdidlərdən, həm də ABŞ və İsrailin daxili siyasi gündəmindən asılı olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. al-Muallem, Walid. Interview: Fresh Light on the Syrian-Israeli Peace Negotiations // *Journal of Palestine Studies*, 26 (2), 1997, pp. 81-94.
2. Lochery, Neill. The Netanyahu Era: From Crisis to Crisis, 1996-99, *Israel Affairs*, V. 6, No. 3&4, 2000. pp. 221-237
3. Pressman B.S. Mediation, Domestic Politics, and the Israeli-Syrian Negotiation, 1991-2000, 2007, pp. 350-381
4. Rabinovich I. *Waging Peace: Israel and the Arabs, 1948-2003*, Priston University Press. 2004. 50 p.
5. Rabinovich I. From Deposit to Commitment: The Evolution of US-Israeli-Syrian Peace Negotiations, 1993-2000 // *The View from Damascus, State, Political Community and Foreign Relations in Twentieth-Century Syria*, London, Portland: Valentine Mitchell, 2004, 872 p.
6. Ross D. *The Missing Peace*, Farrar, Straus. 2005. 158 p.
7. Sagie U. *The Israeli-Syrian Dialogue: A One-Way Ticket to Peace?* James A. Baker III Institute for Public Policy, Houston, 1999. 85 p.
8. Shuval H.I. Are the Conflicts Between Israel and Her Neighbours Over the Waters of the Jordan River Basin an Obstacle to Peace? *Israel-Syria As a Case Study, Water, Air, and Soil Pollution*, Cilt 123, 2000, pp. 605-606.
9. Suer B. Transformation of Syrian Conflicts with Turkey and Israel in the 1990 s: a Comparative Perspective on Ripeness. September 2011, 364 p.
10. UN Security Council Resolution 242: The Building Block of Peacemaking, Washington, D.C.: The Washington Institute for Near East Policy, 1993. p. 161.
11. Ахмедов В.М. Башар Асад: первые итоги и перспективы на властном поприще // *Ближний Восток и современность (сборник статей)*. 2003. № 20, с. 115-137.
12. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? // *К дипломатии XXI века*. (пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева). М.: Ладомир, 2002, 352 с.
13. Blanchard C.M., Humud C.E. *The Islamic State and U.S. Policy* (url: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R43612.pdf>)
14. DeYoung K. Kerry Says U.S. Will Expedite New Aid to Syrian Opposition (https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/kerry-says-us-will-expedite-new-aid-to-syrianopposition/2013/04/21/91461f40-aa8f-11e2-a8b9-2a63d75b5459_story.html 17.Jouejati M. "A Syrian perspective on the Syrian-Israeli Track" (<http://www.alhewar.com/DrMurhaf.htm>)
15. Remarks by the President on the Middle East and North Africa (<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa>)
16. Weitz Richard. New Insights about 2007 Israeli Air Strike in Syria. *WMD Insights*, Haziran 2008 Sayısı (http://wmdinsights.com/I25/I25_ME2_NewInsights.htm)
17. Ахмедов В.М. Сирийская составляющая мирного процесса на Ближнем Востоке (<http://www.iimes.ru/rus/stat/2002/27-06-02.htm>)
18. Долгов Б., Махмуд О. Сирийский конфликт: позиции России и стран ССАГПЗ (http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=6866#top-content)
19. Малашенко А. Израиль только выиграл: мусульмане цапаются между собой, и им не до евреев (<http://carnegie.ru/2015/10/21/ru-61702/ijkb>)
20. Соколовский М. Израиль-Сирия: состоится ли очередное ближневосточное примирение? *Зеркало недели*, 15, 01, 2000 г. (<http://middleeast.org.ua/articles/04.htm>)
21. http://www.gpotcenter.org/dosyalar/CONFERENCE_REPORT.pdf
22. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/video/2008/04/24/VI2008042403257.html?sid=ST2008042501916>

Summary

Maleyka Adigozalova

The Role and Position of the US Administration in the Regulation of Syrian-Israeli Relations at the Beginning of the 21st Century

In the article "The role and the position of the US administration in the settlement of Syria-Israeli relations in the early 21st century" is noted with the concise dates of some regulations held in the Middle East region.

Israel and Syria, one of the leading countries in the Middle East, have taken important steps towards negotiating bilateral peace talks in the last decade of the last century. One of the points of tension between Israel and Syria in the modern era is the problem of the Syrian border of June 4, 1967. 'The border of June 4' is the border that Syria had before it lost the height of Colan in the battle 1967.

Another controversial issue between the two countries was the problem of fresh water. With the occupation of Colan, Israeli authorities increased significantly in Syria over the Jordan River and Lake Tabariya.

Taking into consideration that these watersheds are the only source of fresh water for the Israeli population, then Tel Aviv's firm approach on this issue is understandable.

The US assumed the sole of the third party role in the post-Cold War era.

The era played a dominant role in this process because of its superpowers, power and interest in solving the problem. The US's main interests between the two sides can be summarized as follows: Keeping the US and Syria close to keep Syria away from the influence of Iran and to strengthen USA's influence in the region, undermine the influence and position of radical powers of Iran and Iraq in the region. After losing the support of the Soviet Union, Syria wouldn't have any other mediator except the United States who could, if necessary, force Israel to make peace with them.

Thus, the Syrian-Israeli peace talks, which continued, despite the intervals of 1991-2000, culminated in the Geneva Summit in March 2000. B. Assad sought to resolve the deep frustration that arose among the US political elite and the US administration as a result of Clinton's harsh stance in March 2000 at the Geneva summit.

There was seen partial softening between the relations of Washington and Sham with the peace talks between Syria and Israel which began through Switzerland in 2005-2008 and continued in Turkey. But Damascus support for the resistance groups in Iraq and the "Leading Foundry Operation" launched by Israel in Gaza in the last days of 2008 prevented a possible rapprochement between the two countries.

Thus, Syrian-Israeli relations are a key international factor in shaping US policy in the Middle East. This helps to create new forms of US cooperation with countries in the region.

Keywords: *neighbors of Israel, the border of June 4, water problems, Hafez al-Assad, Colan Hills*

Резюме

Малейка Адигозалова

Роль и позиция администрации США в регулировании Сирийско-Израильских отношений в начале XXI века

В последнем десятилетии прошлого века ведущие государства Ближнего Востока - Израиль и Сирийская Арабская Республика сделали важнейшие шаги на пути двухсторонних мирных переговоров

На сегодня одной из точек напряжения между Израилем и Сирией является вопрос границ 4 июня 1967 года.

"Граница 4 июня" - это граница Сирии до потери Голанских высот в войне 1967 года. Другим спорным вопросом между двумя государствами остается проблема пресной воды. Оккупацией Голанских высот влияние Израиля на Реку Иордан и озеро Табарийя возросло.

Учитывая то что река Иордан является единственным источником пресной воды для израильтян, то решительная позиция Тель-Авива понятна.

Начиная с конца XX века США однозначно становится единственным центром силы и с того самого периода она берет на себя роль третьей стороны в решении израильско-сирийского

конфликта.

Учитывая силу и интересы в разрешении этой проблемы сверхдержава играла доминирующую роль в этом процессе. Главные интересы США в отношениях между двумя сторонами можно перечислить следующим образом: Сохраняя Американско-Сирийское сближение постараться вывести Сирию из-под влияние, усилить по США в регионе, и ослабить позиции радикальных государств региона – Ирана и Ирака. Для Сирии которая потеряла своего самого близкого союзника СССР, для примирения с Израилем и для гарантий, и для давления на Израиль не было другого посредника кроме США.

Таким образом, в период 1991-2000-х годов несмотря на перерывы Сирийско-Израильские переговоры продолжались, но в марте 2000-о года они завершились безрезультатно

Б.Асад старался сгладить разочарование, возникшее между сирийской элитой и администрацией США после встречи в марте 2000-м году Б.Клинтона и Х.Асада

2005-2008-х годах на ровне мирных переговоров, начатых при благодаря посредничестве Швейцарии и продолженных, можно так же отметить смягчение Американско-Дамасских отношений. Но утверждения о том, что Сирия поддерживает группы сопротивления в Ираке, и Израильская операция «Операция литый Свинец» в Газе в конце 2008 помешала этому сближению.

Таким образом, в международном сообществе уже принятым фактом является то что, сирийско-израильские отношения – это основной фактор формирующий Ближневосточную политику США. Американско-израильские отношения не мешают реализации внешней политике США в военно-техническом, экономическом и энергетическом отношении, а также в борьбе с международным терроризмом. Во многих случаях это дает свои плоды в формировании новых отношения США с странами региона.

***Ключевые слова:** армия Израиля, границы 4 июня, Хафез Асад, Соланские высоты*

Baş redaktorun müavini s.e.d., prof. İbrahimova Gülzar İsaxan qızının rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.